Р. С. Ф. С. Р.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Пĕтĕм тĕнçери çухăнсем, пĕрлешĕр!

Жан-Поль-Марат,

вăл революцийе хиреç тăракан-семпе йепле вăрçни.

(1743 ç. 1793 ç. Çĕртме уйахĕн 13-мĕш кун).

Издание Чувашского Подотдела Политического Отдела 5 армии Восточного фронта.

Хакĕ 1 тĕнкĕ

КАЗАНЬ
Типо-литография Губернского Отдела по Просвещению
1919

Пирĕн ԏăваш ԏухăнĕсенԏен никам та Мар̧ат ҫинԏен илтмен пулĕ, Марат кам пулнине пĕлмест пулĕ. Илтнĕ пулсан та, ун ҫинԏен ыррине илтесси пулман пулĕ: пирĕн Раҫҫейре ҫак революциԏен, ун пек ҫынсем ҫинԏен ыррине сахал ҫырат̆ԏԏĕҫ, Патша Тӳре-Шари Марат пеккисем ҫинԏен ԏăн ҫырни халăха пăлхатма пултарасран хăрат̆-ԏԏĕ. Ҫавăнпа Марат ҫинԏен ĕлĕкхи кĕнекесем ҫине улталаса ҫырнă. Марат вăл ԏухăнсен тĕрекĕ пулса тăнă. Революцишĕн тăрăшакансем ытти ҫынсен хушшинԏе Марата паллă вырăн памалла. 18-мĕш ĕмĕрте вăл йепле ԏухăнсем тăрăшнине, ԏухăншăн вилнине пирĕн ԏăвашăн та пĕлсе тăрас пулат̆.

Ҫак кĕнеке Францире пулнă аслă революци ҫинԏен те пĕлтерме пултарат̆.

Револ̧юци вăхăтĕнԏе мĕнле ĕҫлемеллине кăтартса парат̆.

Ҫавăнпа ку кĕнеке вуласа тухма тăрăшас пулат̆.

Куҫаракан.

Хусан. 1919 ҫ. нарс уйăхĕн 15 кунĕ.

I.

Шкулсенҫе вӗрентекен кӗнекесем ҫине Марат ҫинҫен пит те кӗскен ҫырат-ҫӗҫ. Улпутсем йенне кам та пулин суланнине, кӑмӑл тытнине, вӗсемшӗн кам та пулин тӑрӑшнине пелсенех, вӑл ытла нумай шухӑшласа тӑмасӑрах, тискер кайӑк пек, пурин пуҫне те касса тӑкма ҫаранман, шеллени—тунипе унӑн алли нихӑҫан та ҫӗтӗремен. Ухмахланнӑ, мӑн—кӑмӑлласкер, тӑшманӗсене курайманнипе ҫинӗ пинӗпе пӗтернӗ. Тамӑк есрелли йулашкинҫен пӗҫекҫӗ ҫемҫе алӑран вилӗм тупнӑ. (Марата Шарлота Кордэ йатлӑ хрантсус хӗрӗ вӗлернӗ). Пуйансемшӗн вӑл пит те хӑрушӑ ҫын пулнӑ. Улпут аҫисене пӑхакан хӗр-арӑмсем, ҫав Марат ҫинҫен пӗлнӗ пулсассӑн, такҫанах ҫарусӑр аҫа пӑҫана ҫав Маратпа хӑратӗ-ҫҫӗҫ.

Сӑмаха килнӗ ҫух, ҫӑнаххине калас пулӗ: хӑш-хӑш ҫерте аҫасене ҫав Маратпа ҫӑнахах та хӑратассӗ. Пӗр пилӗк ҫул ӗлӗк, епӗ Аҫтӑрахан кӗпӗрниҫӗ пурӑннӑ ҫух, пӗр вӗренмен карҫӑк хӑй ывӑлӗн ывӑлне: мур, ылханланнӑ Марат, тесе вӑрҫнине илтсе епӗ ӑнтан кайнӑ-ҫҫӗ Марат тени, унӑн шухӑшӗпе, вӑрӑ-хурах, ҫынна пусакан, ҫун-илли тени пулат. Пуйансен вӗреннӗ ҫынӗсем те шкулсенҫе вӗрентекен кӗнекесенҫен ытла инҫех кайайман. Улпутсен паллӑ вӗреннӗ ҫынӗсенҫен пӗри, Ипполит Тэн, Марат ухмахланнӑ ҫын, пулнӑ тесе тӗрлӗ кирлӗ-кирлӗ мар йапалемпе ӑнлантарма тӑрӑшат, ҫав кулӑшла шухӑшсенҫен пӗри акӑ мӗскер: Марат ашшӗ Сардинийа ҫынни пулнӑ, амӑшӗ—Швейцарин Женева йатлӑ хули ҫынни пулнӑ. Ҫапла ҫынсенҫен мӗнте пулин ырри кӗтӗн-и? тет. Марат ҫӗр-шыв ҫинҫи йапаласем ҫинҫӗн вӗреннӗ ҫынсем шухӑшласа тупиҫҫен такҫан малтан пӗлсе тӑни мӗне пӗлтерет, вӑл ҫӑнахахта кӑшт ыттисем йевӗрлӗ маррине пӗлтермест-и? Унӑн пуҫ мими кӑшт тусса кайнине пӗлтермесши? тет. Ҫапла кулӑшла шухӑшлани тата пур, пит нумай, вӗсене каласа иртерес мар. Анҫах вӗсем пурте вӑл ӑслӑ ҫын пулнине кӑтартассӗ.

Икĕ çула йахăнах Маратăн тăшмапĕсенҫен тĕттĕм, шăршăлă путвалсенҫе пытанса пурăнмалла пулнă. Ернешерĕн тумтир пăрахмасăр выртмалла пулнă. Ахаљ те наҫар сывлăхĕ наҫарланнăçем наҫарланса пынă. Куçĕсем йăсăлса кайнă, вĕсене ĕмĕрех нийепле ачаљпа тӳрлетмелле мар пулнă, 'ыйхи вĕçнĕ, ӳҫĕ, таса пурăнманнипе, çĕрсе кăрҫанкăланса кайса çийелтен хăпăна—хăпăна ӳке пуçланă.

Çапла пурăнни Марат ухмахланнине пĕлтерет, тет çав Тэн.

Тэн шухăшĕпе те паллах: „Марат ухмахланнă, çынна пусма йуратнă, çын йунĕсĕр пуранайман, вĕлерне сыннисен йунĕпе витĕрех йунланса пĕтнĕ çын пулса тăмалла.“

Хура—халăхшан тăрăшакан ушкăвăн пĕр çынни (социал. революц.) иккĕмĕш Государственнăй Думара Марат çинҫен асăнса илҫĕ. Анҫах, Марат усал ĕçĕсем пĕтĕм халăха пăлхатнă, халăх ҫăтăмлăхне пĕтерне, Шарлата Кордэ алли халăх тăвас ĕçе тунă, тесе çеç асăнҫĕ.

Тата пирĕн кунсенҫе Марат çинҫен А. Ф. Керенский асанса илҫĕ. (Антан каймалла: Керенский 1917 çулăн пуш (март) уйахĕҫҫен хура ха ăхшăн тăрăшакан ушкăнсенҫе тăман, çавăнтан вара соц. револоц. ушкăнне кĕҫĕ). Хăйне етеме йуратакана хурса, Маратран лайăхраххине кăтартса: Роççей революцин Мараҫĕ епĕ нихăçан та пулас çук, тесе Марата асăнҫĕ. (Керенский çав кунсенҫе ĕлĕк патшаралрнă Николай Романова Английе ăсатасшăн пулнă. Ку йенҫен, ҫăнахах та Марат Керенский йевĕрлĕ мар: Марат халăх сĕнĕкне (сĕлĕхне) ҫатса тăраймĕ-ҫҫĕ, ăна çаласси çинҫен шухăш тытса тăмĕ-ҫҫĕ).

Пур те Марат йатĕнҫен хăрассĕ, хăйне Марат йевĕрлĕ тийесрен ҫĕтĕрессе ӳкессĕ, Марат çинҫен ыттисене те кирлĕ марла каласа улталасçĕ.

Анҫах, улпутсĕм, улпутсен вĕрнне çыннисем Марат йатнĕ йанине, Марат çинҫен ҫĕлхе çавăрăвас çук улталаса пĕтернине таксанах пĕтерес пулатҫĕ. Марат çинҫен тӳррине каласа парса пĕтĕм халăха ăнлантарас-ҫҫĕ. Марат вилнĕрен вара 125 çул çитсе пынă ҫух, ҫухăн халăха: Марат—18-мĕш ĕмĕрте ҫухăн халăхшăн тăрăшакансенҫен пĕри, вăл ҫухăн халăхăн тусĕ, сирĕн пекех улпутсенĕн тăшменĕ, çавăнпа ҫухăн халăхăн Марата ытти ҫухăншăн тăрăшакансемпе пĕрле хисеплес пулат, тесе каламалла.

Малашне Марат мĕнле çын пулни çинҫен, вăл мĕн ĕçлени çинҫен çырнă ҫух, епĕ куçарса пиҫете хатĕрлеме пуçлана Кунов кĕнекиçинҫен, Кунов шухăшĕсене кăшт таткаласа илес тетĕп.

Ҫн малтан Марат мĕн тĕри тăшманĕсене пĕтерме йурални ҫинҫен калас тетĕп. 1790-мĕш ҫулта Марат хăй усаллăхĕ ҫинҫен ак мĕн ҫырнă: епĕ пĕҫĕксĕҫҫĕ хурт—кăпшанкă, шăна лĕпĕш асапланине курсан, ҫунăм шелленипе ыратат пулсан та, мана усал тесе каласҫĕ. Авҫах, халĕ пĕр ик тумлак ҫын йунне шеллесен, малашне ҫын йунĕ ҫырмаланса йухасса аса илсеп, манăн ҫĕре ҫиленсе ҫурăлса кайас пек сикет, манăн ҫунăм, етем ҫинҫен кирлĕ марлă шухăшланине кура, пирĕн ухмахланса тăшмансене шелленине кура, нисҫта кайси кĕре пĕлмест, тенĕ.

Малалла, революцийе ҫĕнтерсен ҫухăн халăх йунне улпутсем тăкасси ҫинҫен: Хăҫан та пулин вĕсем пире ҫĕнтерсен, вĕсем пирĕнпе мĕн тăвассине астуса илĕр-ха, вĕсем хирĕҫ тăнисене урисемпе таптаса пыльҫăка ҫавăрĕҫ, савнă халăхшăн тăракансенҫен пĕр ҫын та хăвармĕҫ, вĕсен ашшĕ—амăшĕсене, арăмĕсене, аҫи—пăҫине пĕтĕмпех вĕлерсе пĕтерĕҫ, вĕсем пуранвă йалсене, хуласене ҫунтарса кăвар—кăмрăка ҫавăрĕҫ, тесе ҫырат. (Хрансуссен революцине лăплантарсан ҫăнахах та ҫапла пулнă),

Марат, вăхăтлă пĕр ик теҫетке тăшмансене пĕтерсе хăрушă мар тумасан, вĕсем ăнланман халăха, пинĕ пинĕпе хăйсен йенне ҫавăрса, ҫухăна хирĕҫ пыракан машшина тума пултарасҫĕ, вĕсен вăйĕпе, ҫухăна ĕмме, халăх мăйĕ ҫине каллех улăхса ларма пултарасҫĕ, тесе шухăшланă.

1792 ҫулта вăл: епĕ хăҫан та пулин пире хирĕҫ пыракан 500 ҫын пуҫне касса татма ўкĕтленĕ пулсан, пĕр ҫур мĕлйун ҫынна сыхă хăварасшăн ҫеҫ канаш панă. Ҫав 500 ҫын пуҫне кирлĕ вăхăтра татса пăрахнă пулсан, ҫав вăхатран хали-ҫен халăхшăн тăрăшакан ҫĕр пин ҫын пуҫĕсем мăйĕсем ҫинҫе тăрă-ҫҫĕҫ, тата ҫĕр пин ҫынăн пĕтесси ҫинҫен шухăшлас та пулмас-ҫĕ, пирĕн ҫĕр-шывра темĕн ҫухлĕ инкеарăм, ашшĕсĕр йулнă аҫа пăҫа пулас ҫук-ҫҫĕ, тăвата ҫула йахăн пирĕн ҫĕр-шывра ҫак пысăк хуйхă пулас ҫук-ҫĕ, пире выҫлăх, шăнана пĕтернĕ пек, пĕтермĕ-ҫҫĕ, пирĕн патшалăха (Францийе) йут халăхсем пусмăрламĕ-ҫҫĕҫ, вĕсене пирĕн хура тăшмансем (пуйансем) кунта ҫĕнс: килмĕ-ҫҫĕҫ, тесе ҫырнă.

Ҫапла вăл ҫырни халҫи пуйансен сăмсине шăршăлă туйăнат, вĕсен кăмăлне кайса ҫитмест. Авҫах, Марат хăй вăхăтĕнҫи ҫын пулнă. Халĕ епĕ вăл ҫырнин пайĕсене куни, пире, вăл ҫухăн—халăх мăйĕ ҫинҫе ларакансене ҫав тĕри курайманнине, хура халăха пĕтĕм ҫунĕ—ҫĕрипе йуратнине, пĕлтерет.

Марат туна ӗҫсене пахса тухна хыҫҫан, унан пуранаҫне пахса тухна хыҫҫан, вал харуша усал есрелӗ пулманине, вал темиҫе хут хура-халах ташманӗсене халах ҫиленсе ҫитсе вӗлерме тытанна ҫӗртен ҫалнисене пӗлвӗ. Ташмансене, хайсем ӗлӗк туна хӗнес—тавас, ӗе мӗнле те пулин урахла майла хӗн-хурша таварма йуратман.

Анҫах, малашне ташмансем ҫийеле тухасса енссенех, вӗсем ҫайеле тухсан халах йуне ҫырмаланса йуха пуҫласса пӗлсе, вал тытса ҫарма ҫук харуша тискер кайака ҫаваранна.

Пӗтӗм ҫухан халаха хирӗҫ таракан пӗр ик теҫекне ҫын йунне вал пӗтӗм халах йунӗ ҫумӗнҫе нимӗне те хуман.

II.

Францийӗн улпуҫӗсем, карулӗсем путсӗр пуранниие, вӗсем вахата пӗр ӗҫлемесӗр ӗҫсе ҫисе, кирлӗ кирлӗ мар путсӗр ӗҫ туса пураннине, Франци 1789 мӗш ҫула шалт пӗтсе ларасса ҫитнӗ. Франци карулӗ XVI-мӗш Людовик йеплe паркалансанта, патшалах пухавӗ тумалла пулна.

Ҫав патшалах пухуне улпутсен, пуп-таврашсен, йулашкинҫен хулара та, йалта-та пуранаван тӗттӗм—ҫухан—халахан ҫынсем суйласа йамалла пулна. Патшалах пухавӗ пуханна... Пур ҫӗрте те, Парижре пуринҫен ытла, ҫухан халах палхана пуҫлана. Палхав усвӗҫем уссе пына. Ҫухан халах палхавӗ хулари, йалти хура-халахран суйласа йана ҫынсене вайлатна. Вӗсем хайсен аллине ӗҫе туса пырасса туртса илнӗ, хайсене хайсем Национальни Собрани (халах собрани, пухавӗ) тенӗ. Ӗлӗк темиҫе тӗрлӗ халахан пайӗнҫен (пуйансенҫен улпутсенҫен, пуп-таврашӗнҫен, хура-халахран) пуханна пуху халах пухавӗ пулса тана.

Пуху пуханна-ҫух мӗнле те пулин ӗҫ туна ҫух, улпутсем хайсене, пуп-тавраше хайне, ҫухан халах хайнӗ, пухаван кашни пайе хайнн расна саса памалла тума шухашлана. Апла пулсан хура-халаха хирӗҫ икӗ хут нумайрах саса пулмалла пулна: пуп-тавраш ӗсем хут те хаҫан та улпутсен хыҫанҫен пына; хулари, йалти хура халах суйласа йанисем хут те хаҫанта сахалтарах пулмалла пулна.

Национальни Собранире ӗҫ урахла пулна. Кунта пурте пӗрле, пайа пайа уйаралмасар-тумасар саса пава. Хулари—йалти хура-халах суйласа йана ҫухансем ҫайеле тухса пына.

Халах ирӗк ыйтса палхавни, вӗсене вайлаластса тана. Улпутсен, пуп-таврашсен вӗсене паранмалла пулна. Националӗни Собранийе куншаранах улпутсен, пуп-таврашсен ҫыннисем пыра пыра ҫыранна.

Вĕсен урăхла тума май йулман. Национальни Собранинҫе ĕç тунă ҫух сасă парса вĕсем кăштă та пулин хăйсен ĕçĕсене çăмăллатса йараслăх пулнă, мĕн те пулин çăлма май пулсан, вĕсем ăна çăласшăн пулнă.

Пурне те ҫăн тесе шухăшлакансем, ăна кура: пурăнăçа урăх çулпа йама кирли тасҫтан паллă. Аставăр-ха, ĕлĕкхи йĕркесемшĕн тăракан улпутсем, ерхерейсем, пупсем-те ăна пĕлессĕ, пурăнăçа улăштарас тесе, вĕсэм те Национальни Собранийе кĕрессĕ, тенĕ.

Марат мĕн пулнине, малашне мĕн пулассине пĕлнĕ. Вăл: никам аллинҫе тăман, халăха йуратакан çынсене суйлас вырăнне, есир каруҫран укçа илсе тăракан çынсене суйласа йаратăр, вĕсен аллине хăварăн пурăнăçăра парса хăвăра çыхса лартатăр: вĕсем хăйсене укçа паракан каруҫа хирĕç, унăн кирлĕ мар путсĕр ĕçĕсем çинҫен нихăçан та калас çук. Çын суйланă ҫух, есир пĕрре те шухăшласа пăхмастăр!, тесе çырнă, çын суйласа йанă ҫух.

„Халăх, есĕ ирĕке тухрăм, ĕнтĕ пусмăрлаканни çук, тесе савăнатăн. Анҫах, мĕне есĕ савăнатăн-ши? Патшалăхăн пĕр кĕтессинҫеп тепĕр кĕтессине пăлхав çÿрут, хапрăк-саватсем пуш- пушă пушалҫĕç, суту-илÿ пĕтрĕ, хысна типне, укçа çук, çар саланнă, мĕне есĕ савăнан? Есĕ йĕркесĕр пурăнан! Хăçан çак йĕркесĕр вăхăт иртсе кайĕ. Вăл иртес вырăнне, йĕрке тăвас вырăнне, йĕркесĕрлĕх ÿссе пырат. Ăшă çу кунĕсем сисĕнмесĕр иртсе пырассĕ, хĕл кунĕсем çывăхарассĕ. Халҫхи хĕн—хур çумне, хĕле кĕрсен, хĕл сивви çĕнĕ хуйхă-суйха хушса хурĕ. Кун кĕскелнипе ĕç ĕçлекенсен илес укçи те сахалланĕ. (XIX мĕш ĕмĕрте хапрăксаватсенҫе электричество, газ, краççин çута пуçланă.) Ĕç сĕр çынсем темĕн ҫухлĕ пулса кайĕç. Ĕççĕр йулса, çăкăр тупаймасăр, тĕрлĕ хăрушă ĕçсем тăва пуçлĕç. Париш вăрă—хурах, çын вĕлеревенсен хули пулса тăрĕ. Ҫухăн, айхăран вăран, сана мĕн кĕтсе тăнине шухăшласа пăх. Ирĕклĕхĕн тăшманĕсем сана, нимĕн тумасăр тănипе, вăйран ўкерĕç, сана калех хăйсен урапине кÿлсе йарĕç. Вĕсем сана мĕнле те пулин кашкăр аллине парса, ĕлĕкхи пекех вăйран ўкиҫен ĕçлеттерĕç! Мĕн шухăшлатăр! Мĕн кĕтетĕр!, тесе çырнă Национальни собрани ĕçлени ытла паллах мар ҫухне.

Унҫен никам та Национальни Собрани çинҫен çапла çырман. Ун çине (Национальни собрани çине) революцишĕн хыпса çунакансем, турă çине пăхнă пек, пăхса тăна, вăл пит пысăк ĕçсем тумаллине шанса тăнă. Анҫах сасартăк Марат çав Национальни Собрани çине тăрăнат, ун ĕçĕсене,

пур йенђен те, нимĕне йурăхсăра хурат, вăл нимĕн тумасăр пĕр шавласа ирттернинђен кулат.

Марата пур йенђенте çиленсе пăхаççĕ, вăрçаççĕ. Çиленекенсем: Марат Национальни Собрани ĕçленине йуратмаст пулинан йураттăр, кашни çын хăй кăмăлĕпе пурăнат. Анђах унăн çав тĕри çырас пулмаст, апла çырса вăл Национальни Собрани вăйне татат, çапла çырнине кура, халăх хăйĕн Национальни Собранине хисеплемĕ; кашни çапла çырсан, Национальни Собрани хăй тăшманĕсемпе: варуђпа, улпутсемпе кĕрешсе çийĕле тухма пултараймĕ, тесе Марата хирĕç çыра пуçлассĕ.

Национальни Собрани ытла вăйлă ĕçлеменнипе, Париш ђуханĕсем вăхăтран вăхăта пуçĕсене çĕклеççĕ. Вĕсем çĕртме уйăхĕн (Ию) 14-мĕш кунĕнђе Бастийене туртса илсе çĕмĕрсе пĕтереççĕ. (Бастилия Париш тĕрми. Питĕр патĕнђи Шлиссельбурики крепăçпе Петропавлски крепăç пек пулнă. Çав Бастилия йатла крепăçре, паçăр епĕ калана Шлиссельбург, Петропавл крепăçри пек, халăха ирĕке кăларастăн тăрăшнă çынсене тимĕрлесе асаплантарса пурăннă.) Парашрен çав пăлхав ытти хуласене, йалсене сиксе ӳкнĕ, пĕтĕм Францийе пăлхав саварса илнĕ.

Вăл вăхăтра Франци хресђенĕсем, ĕлĕк пирĕн хресђенсем улпут аллинђе тăнă пек, улпутсен аллинђе пулнă. Улпутсем вĕсене, пирĕн хресђене вырăс улпуђĕсем хĕсĕрленĕ пек, хĕсĕрлесе пурăннă. Хресђенсем улпутсене тĕрлĕ кулавай тӳлемелле пулнă, тĕрлĕ ĕçсем туса тăмалла пулнă. Бастилве çĕмĕрнĕ хыççăн, хресђенсем улпутсене çав куланайсене тӳлеме пăрахнă Вĕсем, улпутсен, хресђен аллинђен туртса илнĕ çĕрĕсемшĕн, куланай илмелле мар, тенĕ.

Пур çĕрте те хресђенсемпе улпутсен хушшинђе вăрçа тапранса кайнă. Хресђенсем улпут çĕрĕсене турта-турта илнĕ, улпутсем пурнакан тĕреклĕ çӳрђĕсене (замка) кĕрсе улпутсен хуђĕсене, хресђен çĕрĕсене туртса илнĕ документсене, тула сĕтĕрсе кăларса вутта пăрахса çунтара—çунтара йанă. Вĕсем хăш-ђух хуссене кăна çунтарман, улпутсен çӳрђĕсенђен пĕр кăмрăк, пĕр кĕл-кăвар анђах хăварнă. Национальни Собрани ирĕклĕх тăвасса кĕтсе илиђђен, вĕсем авалхи йăлана пĕтĕмпех пĕтернĕ, авалхи йĕркесене çĕмĕрсе, йалсенђе çĕнĕ йĕрке туса йанă.

Улпутсем, архерейсем, пуйансем нимĕнсĕр тăрса йулассурла (август) уйăхĕн 3-мĕш кунĕнђе каçпала Национальни Собранире патшасем варуђсем панă ирĕклĕхĕсене, хура-халăха хăйсен аллинђе тытассине пăрахăçа кăларнă.

Пуйансен вӗреннӗ ҫынӗсем ҫав ӗҫ ҫинҫен, улпутсем ҫӑнахах та хӑйсемех, пивам хушмасӑр ҫав ӗҫе тунӑ теҫҫӗ. Анҫах Марат ҫав ӗҫ мӗн пирки пулнине таҫтан пӗлсе тӑнӑ. Хайӗн „Халӑх тусӗ йатлӑ хаҫаҫӗ ҫине вӑл ҫав ӗҫ ҫинҫен:

Есир ҫав ӗҫе ырӑ кӑмалтан тунӑ пулсан, мӗн ытла нумай кӗттертӗр? Есир хӑрӑн тӗреклӗ ҫуртӑрсене пур йенҫен вут ҫавӑрса илнине кура, хӑр путса вилессе сиссе, ӗмӗр сӑнҫӑрпа сӑнҫӑрласа тытнӑ халӑх ирӗке тухнине кура, сӑн ҫӑрта ларнӑ халӑх тискер кайӑк пек уелланса ҫитсе, сире таптаса пыҫҫӑка ҫаврассине сиссе ҫеҫ есир вӗсене ирӗк ҫаратпӑр тесе йапататӑр. Есир, сирӗн пурӑнӑҫӑр кӗскелсе пынине кура, ӗлӗк халӑха ҫисе пурӑннӑшӑн, халӑх йунне ӗҫвӗшӗн сире тав-тӑвас вӑхӑт ҫитнипе ҫеҫ: ҫӗршӗн куланай кирлӗ мар, хресҫӗн пирӗн валли ан ӗҫлетӗр, тесе калатӑр. Ӗлӗкхи саккунсен вӑйӗ пулсан, есир ҫапла шавлӑттӑр-и? Есир, тунӑ ӗҫ, лайӑхрах шухӑшласа пӑхсан, пысӑк-и вара? Вӑл пысӑккине пӗҫӗккине ӑнлантарма хушмӑр-и? Мӗншӗн есир, пирӗн ҫӗнӗ саккунсемпе ӗлӗкхи пек пурӑнма йурамаст, пурне те ирӗк пӗр пулмалла тенӗ-ҫух: пире ҫӗрсем—мӗнсем кирлӗ мар, теттӗр?, тесе ҫырнӑ.

Хӑй хӑҫаҫӗҫе, мӗн тӑвасси ҫинҫен, Марат пӗр ҫӗрте: Национални Собрани халӑх уммӗнҫе айаплӑ пуласса сиссен, Национални Собрани карулҫшӑн халӑха шеллеменне пӗлсен. епӗ ытла шухӑшласа тӑмастӑп, ун ӗҫӗсем ҫинҫен хамӑн хаҫатра ҫӑп ҫапса, пӗтӗм ҫухӑпа пулас ӗҫ ҫинҫен пӗлтеретӗп. Епӗ пӗр халӑх ҫинҫен ҫеҫ шухӑшлатӑп, ӑна хӑрушӑ ӗҫсем туса пӗтер сси ҫинҫен макӑратӑп (йӗретӗп), вӑл ирӗкре пурнасси, ӑна ырӑ тӑвасси—манӑн ҫи аслӑ тӗп саккун. Ун ҫинҫен хӑрушӑ нӗлӗтсене сирсе йарасси-ман ҫӗре. Хура пӗлӗт ҫухӑн халӑх пуҫӗ ҫине капланнине пӗлсессӗн, епӗ, халӑха систерес тесе, хамӑн ҫана ҫапатӑп, тесе ҫырать.

Кам та пулин пысӑк вырӑна ларса, патшалӑх ӗҫӗсене тӑвас вырӑнне, хӑй кӗсйине тултара пуҫланине пӗлсен, Марат ӑна ҫисе йарасса ҫитнӗ; ҫавӑн пекки Марат хаҫатӗнҫен нийепле ҫӑлӑнма пултараймав! Вӑл Парише пӑхса тӑракан пуйанскер Бальи, ӗлӗкхи вахӑтра хытланман пек, хытлана пуҫланине пӗлсен, Бальи халӑха, ӗне сунӑ пек, сӑва пуҫланине пӗлсен, пуйанлӑхшӑн халӑха сутса йама пӗр ҫаранса тӑрас ҫук-скер, пуйанланасшӑн тӗрлӗ кирлӗ мар ӗҫ тунине пӗлсен, Марат пӗтӗм вӑйӗпе Бальи ҫине тӑрӑннӑ. Авӑн (сентябрӗ) уйӑхӗн йулашки кунӗсенҫе 1789 ҫулта вӑл: Ӗҫсем наҫарланнӑҫем наҫарланса пырасҫӗ. Йулашки вӑйпа тӑрӑшмасан, пит те хӑрушӑ хӗл пулӗ. Парише кӗр-куннехи

йěпе—сапара çулсем пěтсе ларсан, çырмасем шăнсассăн нимěн кÿме те пулмě, Париш выççă йулма пултарě. Ăçта çăланăç? Хула думинђен шанђаксăр çынсене сирпěтсе кăларас пулат, карулран шалу илсе тăракансене, пуйансене, суту-илу туса кăсийисене çеç тултарас тейекенсене, çавăн майлă ытти кирлě-кирлě—мăрсене пěтěмпех сирпетес пулат, тесе çырнă.

Дума, Марата ђěнсе илсе, апла мěншěн çырнине ыйтнă, ун хаçатне „Халăх тусне" хаçат сутакансене, валессçе çÿрекенсене сутма, валěçме ђарнă. Ăна сута парса, Марат думан кирлě мар ěçěсене çутта кăласран... Йулашкиђен Марат пурě пěрех çийеле тухнă: кирлě мар çынсене думаран йамалла пулнă.

Укçа çуккипе типсе ларнă Тÿре-Шара çěнě саймăсем (заем) кăларнă, çěнěрен кирлě-кирлě-мар кулапайсем кăларнă.

Çав кулапай йыварлăхě хура халăхăн мăйě çине пěтěмпех ларнă. Марат ăна кура: Çапла иккен? Кирлě-кирлěмар тăсланкăсене тÿлеме тесе, Карулђ тарçисене мăнтăрлатас тесе, кирлě мар посланниксене (йут патшалăхсене, унти ěçсене астуса тăма йанă çын), хура халăха каллех ирěксěре кăларакан губернатăрсене, карулђăн, йе унăн ђерěшкисене, ěлěк министăр пулнăскерсене, шăрлаттансене, карулђа ташласа савăнтаракансене, халăхшăн тăрăшакан çынсене, тата ытти кирлěмарскерсене шалу тÿлес тесе, тěрлě кулапай тÿлемелле! Камăн тÿлес пулат-ха? Ђухăн, выçă хапрăк—савăтра ěçлекенěн, хăй çěр ěçлесе выçă йулакан хресђенěн, аран аран пурăнакан ытти ђухăнăн тÿлес пулмаст-и? Тěрлě кирлě мар шăрлаттаншăн, карулђшăн тăрăшакан йытăсемшěн ђухăн-халăхăн хăй тирне сÿтерттерес пулат-и? Ěç-и вара ку? Халăх тирне сěвекенсен сÿсех пурăнмаллишěн, халăх тăшманěсем мăнтăрланса шěвессишěн, халăх йуне ěçекен Тÿре-Шара пуйассишěн, улпутсем хăйсен пуйанлăхне сывă усрассишěн, çирěм мěлйун ђухăн тěнђе тăрăх ыйкалама кайтăр-им? тесе хăйěн „Халăх тусě" çине çырнă.

Ěлěк ђăтнин карулђ тăрçисем, Францин пуйанěсем çакăн хыçтăн ђăтайман. Ӳупа (октябрь) уйăхěн 8-мěш кунěнђе „Халăх тусне" Тÿре-Шара Марата тытса хупмă хушнă.

Анђах Марат тарса пытанма ěлкěрнě. Вăл хăй йулташěсем патне тарса пытаннă. Ан тупђăр тесе, пěрин патěнђен тепěрин патне куçса çÿренě.

„Халăх тусě" хупăннă пулсан та, каллех вăрттăн туха пуçланă. (Ђук) уйăхěн (ноябрь) 5-мěш кунěнђе вăл каллех çуралнă. Тÿре-Шара ăна темиçе хут тупа тупа,

хуҫӗсене туртса илнӗ, хаҫат ҫаппӑнӑ тӗлӗсене те тупкаланӑ, анҫах Марата нихӑҫтан шыраса тупайман. Нимӗнрен хӑраман Марат хӑй хаҫатне кӑларнӑҫем кӑларнӑ. Ҫапла пытанс ҫӳресе Мӑрат вӑрттӑн хӗрӗх нумӗр кӑларна. , йе

янте

III. алама

тени

Халӑх мӑйӗ ҫинҫе ӳссе ҫитӗннӗ буржуйсем ха ҫинҫе ларма ирӗккӗн, ӳкмелле мар тӑвасшӑн тӑрӑс йӗркепе циональни собраний кӗрсе ларнӑ ерешменсем калӑх йатпе илнӗ. Вӗсем мӗнле те пулин ӗҫ тунӑ ҫух Нацҫитнӗ ҫынсен ранире хӑвармалла саккун кӑларасшӑн тӑрӑшнулмалла пулнӑ.

Марат ӑна хирӗҫ тӑнӑ. Хӑй хаҫаҫӗ ҫине кунӗнҫе Ма пирӗн халӑх каллех пуйансен аллине кӗ ханӗсене ҫав сак пуйан ҫын аллинҫе пулнӑ мӗскӗн ҫухӑн ітлемесен Нацио ирӗке алла илес ҫук. Ҫав саккун епӗ кал те ҫын суйласси кӑтартат. Анҫах саккун ӗмӗрлӗхе мар, ын суйлама ирӗк кӑмӑлне кайнӑ-ҫух ҫеҫ вырӑнлӑ. Халӑх урани кӑларна сак ҫинҫен сирпӗтсе йама пултарайре пулсан, рӗсене ҫӗмӗрме те пултарӗ. Ҫухӑнсем, пыварне Марат вит хайсен ирӗкӗсене пӗтерттерне пек, пуйанкӗнҫе вӑл, Национал хӑй аллине ирӗклӗх, пӗр тавлӑх илтӑрантарӗ тесе шухӑш ҫырнӑ. лет. Есир, хӑр нимӗне

вӗлеретӗр, тесе ҫырнӑ.

Капла ҫырни „ҫӗнӗ Тӳре-Шарана" ҫӗнни. Марата шыракансем канма пӗ а кӳрес пулат. Хаксем йулашкинҫен аран-аран шыраса ту пулин хак ӳснине ҫа (декабрь) уйӑхӗн 12-мӗш кунӗнҫе Марат пытанса пурӑннӑ ҫӗре кӗрс пӗҫӗккӗ хак тӳленипе пур хуҫӗсене пухса илнӗ, хӑйне ту е хушнине вӑл тав-тунӑ. пыракансене" сут тӑвакан комитет хӑн халӑхшӑн тӑрӑшнӑшӑн Марата, ҫав тӗри шыранӑ пулсан ал, хӑрушӑ, нимӗне шелле пулсан та, темӗн ҫухлӗ ыйткалав кана: „Халӑх тусне" Париж ҫавӑнпа Маратшӑн вӗсем са тӑрас ҫукне пуйансем ытла аван арат тата пӗҫӗк хут татӑкӗ хӑнсенҫен, аллисенҫе вӑй туса туна ҫӗнсе ҫырнӑ (проклама

Марат пытанмасӑр тумасӑ йахӗн (июл) 14-мӗш кунӗнҫе станук илсе, каллех хӑй шкӑн ҫинҫен пӗлсен, ҫав кӑна тума тытӑннӑ, вӑл ирабо, Лафайет, сийес, мӗн хӑй хаҫаҫӗ ҫине ҫырнӑ: тесе ҫырнӑ. Мирабо Ла ҫар министӑрӗ ҫӗнӗ ҫар алла кайасран хӑранӑ, ре кӑларнӑ. Ҫар министӑре са тӑнӑ, хура-халӑхран ҫӑ пулмалла пулнӑ. Тӳре Шарине вӑйлӑлатасшӑн

Марат ăна хирĕç: çар министăрĕ çав çĕнĕ çарпа хыс-
тана çаратасшăн, çав çарпа хура-халăха хирĕç тăрасшăн,
рнĕ. Çар выранне милици тума канаш панă.

сѹ Буржуйсем каллех Марата хĕс^рле пуçланă. Каллех
маоата тытса хупма хушнă. Марат пурăнакан çурта тĕрлĕ
тесеаниксем (ђинлă çынсем), çар çыннисем пырса тулнă.

Д^карлађ уйăхĕн 21-мĕш кунне çĕрле пĕр патаљйун
ун хаçа^арат пурăнакан касă (урам) таврашне çавăрса илнĕ.
кенсене сетлекен вырăна çаратнă, хуђĕсене илсе кайнă,
кирлĕ марче тупайман.

пурĕ пĕрех ⁿ вăхăтлăха Парижрен тарса „Халăх тусне"
лла пулнă.) пулнă. Анђах Тўре-Шара ĕçĕсене халăха

Укçа çук^ескер, хура-халăхшăн вĕри вутра çуннă пек
(заем) кăларнă, ан пурăнма пултарайман. Çу (май) уйăхĕн

Çав кулана^ал Парише таварăнса „Халăх тусне" кă-
тĕмпех ларнă. Маах пурăнма ĕлĕкхинђен те йывăр пулнă.
мар тăсланкăсенакан Парижри çар пуçлăхĕ Лафайет ăна
тесе, кирлĕ мапранă. Вăрттăн сыхлакансем (шпионсем)
ĕçсене астуса тăрсма та паман. Ернешерен тула, урама
кăларакан губернаоте лармалла пулнă. Çурта çуттипе хăйĕн
ĕлĕк министăр пулн парса тăнă. Тĕттĕм шăтăкра ларса
ласа савăнтаракансен пулнă.

ытти кирлĕмарскерсе нђе Национальни Собранийе вăйлă-
тўлемелле! Камăн тѹ ллкни Собранийе ђухăнсен Собранийе
савăтра ĕçлекенĕн, х Национальни Собранири ђухăн халăх-
аран аран пурăнакан х вырăнтан кăларса, çĕнĕрен суйлама
кирлĕ мар шăрлаттанш

ђухăн-халăхăн хăй ти раки кăларнă саккун тăрăх
ку? Халăх тирне сĕвен рма пултарнине хирĕç пынă.
тăшманĕсем мăнтăрланс иш ђухăнĕсене илменни
Тўре-Шара пуйассишĕн, рĕ, ђухăнсенђен-пуçне,
усрассишĕн, çирĕм мĕл хаçађĕ çине çырнă.
кайтăр-им? тесе хăйĕн „Х

Ĕлĕк ђатнин карулђ в устав тăрăх
хыçтăн ђатайман. Пупа тă. Офицер
„Халăх тусне" Тўре-Шар пулнă.

Анђах Марат тарса ирăн-
шĕсем патне тарса пытан
ђен тепĕрин патне куçса

„Халăх тусĕ" хупăн
пуçланă. (Ђук) уйăхĕн
каллех çуралнă. Тўре-Ш

Нимӗнрен хăрамасăр, никама шеллӗмӗсер вăл хăй ӗçне тунă.

Марат ăçта та пулин-йе Национальни Собранийе, йе урăх вăрăнсене çын суйланă-ђух, çулӗ çитнӗ пулсан, пуринте суйламалла ирӗк пултар, ку ђаплă, пуйан—ăна суйлама сасă парас, ку пуйанмар, ђухăн—ăна сасăсăр хăварс тени малашне ан пултăр, тесе çырнă.

1790 çулта Национальни Собрани çав суйлас йӗркепе декрет кăларсан, Марат çав саккуна ирӗклӗ халăх йатпе йаракан саккун тенӗ. Çав саккун тăрăх, çула çитнӗ çынсенђен, тăвата пайран виçӗ пайӗ сасăсăр тăрса йулмалла пулнă. 1790-мӗш çулта çӗртме (июль) уйăхӗн 25-мӗш кунӗнђе Марат хăйӗн „халăх тусӗ“ çинђе Париш ђухăнӗсене çав саккуна хирӗç тăма хушнă, халăх сăмахне итлемесен Национални Собранийе хирӗç тăма хушнă. Пурин те çын суйласси етемӗн тӗп саккунӗ пулмалла, халăха çын суйлама ирӗк памаççӗ пулсан, халăхăн Национални Собрани кăларна саккуна хирӗç тăмалла, тесе çырнă.

Париш ђухăнӗсен пурăнаççӗ йепле йывăрне Марат виттĕр курса тăнă. 1789 çулăн çурла уйăхӗнђе вăл, Националлни темӗншӗн хăй сăмахӗсемпе халăха тăрантарӗ тесе шухăшлат, тесе çырнă. Халăхăн çийесси килет. Есир, хăр нимӗне йурăхсăр сăмахăрсемпе, халăха выçă вӗлеретӗр, тесе çырнă. Вăл каллех Париш тырă кирлӗ, тыра кӳрес пулат. Хаксем кашни кунах ӳссе пыраççӗ, йепле те пулин хак ӳснине ђарас пулат, тесе çырат.

Еçленӗшӗн хапрăк-савăтсенђе пӗђӗккӗ хак тӳленипе ӗç-çыннисем ӗç ђарса хака ӳстерме хушнине вăл тав-тунă.

Çапла çырнăшăн, çапла ђухăн халăхшăн тăрăшнăшăн пуйансен вӗреннӗ çынӗсем ăна усал, хăрушă, нимӗне шеллемен ђун-илли, есреле туса хунă.

IV.

„Халăх тусӗнђен“ пуçне Марат тата пӗђӗк хут татăкӗсем çине халăха мӗн те пулин тума ђӗнсе çырнă (прокламация). 1790 мӗш çулта çӗртме уйăхӗн (июл) 14-мӗш кунӗнђе вăл революцийе хирӗç тăракан ушкăн çинђен пӗлсен, çав ушкăна пуйансен „туррисем“ Мирабо, Лафайет, сийес, мӗн „ӗçлемеллине“ кăтартса тăраççӗ, тесе çырнă. Мирабо Лафайет, Сийес революци ытла малалла кайасран хăранă, революци ӗçӗсем çине ђӗтӗресе пăхса тăнă, хура-халăхран çăлăнма тесе, каруљăн тӗрексӗр Тӳре Шарине вăйлăлатасшăн тăрăшнă.

Марат ҫав ушкӑнри ҫынсене пӗтӗм вӑйӗпе тӑрӑннӑ. Ҫутта кӑларнӑскерсем нихҫта кайса кӗме пӗлмен. Вӗсен майлӑ ҫынсем Марат хаҫатне пиҫетлекен ҫуртра ӡӳреӡисене пӗтӗмпе ҫӗмӗрсе пӗтернӗ, „халӑх тусне“ сутакансене тыта-тыта хӗненӗ, Тӳре-Шарана Марата тытса хупма хушнӑ. Марат хаҫатне пиҫетлекенни, Марат тӗлне кӑтартманнипе, 100 ливр укҫа штраф тӳленӗ.

Лафайет, Марата тытас, тесе, хӑйӗн ҫарне пӗтӗмпех ура ҫине тӑратнӑ, пӗтӗм хулана тапратнӑ. Марат кашни кун вырӑн улӑштарнӑ, пӗр йулташӗ патӗнҫен тепӗрин патне куҫ-са ҫӳренӗ. Кайран куҫса мӑнастир патвалне кӗрсе ларнӑ. Ахаљте наҫар сывлӑхӗ пӗтӗмпех пӗтсе ҫитнӗ. Тӗттӗм, шӑршла, йӗпе шӑтӑксенҫе пурӑнса, куҫӗсем хӗп-хӗрлӗ хӗрелсе кайнӑ, пуҫ-куҫӗ суранланса кайнӑ. Тирӗ сийӗ сийӗпе сӗв...нӗ.

Анҫах нимӗн те ӑна ӗҫлеме ҫарайман. Хӑй ӗҫне тума пӑрахма вӑл шухӑшламан. Кашни кун пинӗ пинӗпе хут кӑларнӑ. 1790-мӗш ҫулта ҫӗртме уйӑхӗн 26-мӗш кунӗнҫе вӑл: „пире ҫын вырӑнне те хумаҫӗ-и вара?“ йатлӑ хут кӑларнӑ. Ӑна вуласа тухсан пӗтӗм пуйан, пӗтӗм улпут нимӗн тума пӗлмесӗр шӑлӗсене шатӑртаттарнӑ. Пит те хӗрӳ пулнӑ пулмалла ҫав.

16-мӗш Людовикпа унӑн арӑмӗ Мария-Антуанета ӗлӗкхи певех каруљпа арӑмӗ пулса тӑнӑ. Францӥ пуйанӗсем, патшалӑх пурӑнӑҫне улӑштарасшӑн пулман, ҫӗне кӗпе тӑхӑнтартса, ҫав йӑланах хӑварасшӑн пулнӑ. Пирӗн Раҫҫейре те пуш (март) уйӑхенҫе 1917-мӗш ҫулта улпутсем, пуйансем ҫапла тӑвасшӑн пулнӑ, Микулай патша вырӑнне унӑн шӑллӗ Михаила лартасшӑн пулнӑ.

Марат, каруљ Парширӗн Сен-клу урлӑ Компьена тарасшӑн шухӑшланине, халӑха систернӗ. Компьенра каруља тарса кайнӑ халӑха хирӗҫ тӑракан йанралсем, улпутсем, пуп—тавраҭӗсем кӗтсе тӑнӑ. Вӗсем, каруљ тарса пырсан, йут патшалӑхсен ҫарӗсене ҫӗнсе илсе революцилӗ Францийе кӗме шухӑш тытнӑ. Марат ӑна ҫиссе: Тӑвансем! Национални Собрани сирӗ ҫӑлас ҫук. Есир аллӑрсене пӑшал илмесӗр, пӗрре ҫӗртме уйӑхӗн 14-мӗш кунӗнҫе Бастилийе ҫӗмӗрсе тӑкса, тепӗрре каруљ ҫемйине ҫавӑрса илсе Парише калла курсе Францийе ҫӑлнӑ пек, ҫӑлас ҫук. Вӑхӑт иртиҫен Сен-Клуана кайса каруљ ҫемйине ҫавӑрса илӗр, тытсан, малашнехи кунсем валли, аллӑр та хытӑ тытӑр, Марийа Антуанетана—тӑванӗсенете тӗрмене питерсе илӗр, вӗсен революцийе пӗтерес шухӑшӗсене пӗтерӗр, ҫавӑрса илӗр тӗрлӗ министрсене, весен ӗҫесене туса тӑракансене, пурне те сӑнҫӑрсемпе сӑн-

ҫӑрлӑр, Париш хули ӗҫӗсене туса тӑракан пуҫлӑха тытӑр, ҫӗр министрне тытса хупӑр, йанралӗсене астуса тӑрӑр, хӗс-пӑшал вырткан ҫуртсене пулӑ-тар нухрепӗсене, тупӑсене сыхӑ астӑвӑр, таврари ҫухӑнсене пухса, пухуӗем туса, мӗн тӑвассине шухӑшласа пӑхӑр! Астӑвӑр ман сӑмахсене! Пирӗн чӑй ҫинҫе ӳснӗ пуйансем, улпутсем, тата тӗрлӗ халӑх хурт—вӑпшанкисем пуҫӗсене ҫӗклесен, пурӑнӑҫ ӗлӗкхинҫен йывӑр пулӗ. Пилӗк ӳлт ҫӗр кирлӗ мар, ҫухӑн халӑха хирӗҫ тӑракан пуҫсене татса пӑрахни, сирӗн пуҫӑра сыхӑ усрӗ, сирӗ ырӑлӑх—сывӑлӑх, ирӗклӗх, телей нарӗ. Есир вӗсем ҫине ӗненсе пӑхни сирӗн аллӑрсене ҫемҫетнӗ, есир ҫапса йарасса ҫарнӑ. Вӗсене ӗненсе тӑвӑшӑн, тӑшманӑрсене шаннӑшӑн мӗлӑйунӗ мӗлйу-нӗпе сирӗн тӑванӑрсем пӗтӗҫ. Сирӗн тӑшманӑрсем пӗрре ҫӳйеле тухсан, сирӗн ирӗкӗр пӗтсе ларӗ, ҫырмалана, ҫырма-лана, сирӗн йунӑр вӗсен хӗҫӗсем айӗнҫе йухӗ, сиртен йулас йӑх тимӗр хӗскӗҫҫе кӗрсе ӳкӗ, тесе ҫырнӑ.

Марат каласа хунӑ сӑмахсем ҫӑнах та тӳрре килнӗ. Пӗр ҫулталӑк иртсенех вӑл каланисем пула пуҫланӑ. Вӑл малтан калани ҫуна хӑратат, ҫӗрене ҫӗтӗрӗтет, кӑмӑла пӑт-ратат. Вӑл мӗн пулассине таҫтан виттӗр курса тӑнӑ, унӑн ҫӗри малашнехине кӗнеке вулӑна пек, сиссе тӑнӑ. Ыттисем мӗн пуласса сисмен, ыттисем мӗн калапине шанса, ӗнӗнсе тӑнӑ. Кайран ҫапла, шанса тӑнӑшӑн, хрансус халӑхне пит те йывӑр пулнӑ.

Марата йтлес вырӑнне пур те ун ҫине тӑнӑ. Национални Собрани те Марат ҫине тӑнӑ. Вӑл пӗр Марата кӑна мар, ун хаҫатне ҫапаканнине те, сутса ҫӳрекеннисене те сута памалла тунӑ. Марата пӗтӗм Франци халӑхне „мӑшкӑл“ тунӑ-шӑн, хура-халӑха пӑтратнӑшӑн, Тӳре-Шарана хирӗҫ пынӑ-шӑн айӑпланӑ.

Унҫухнехи пуйансен шухӑшӗпе те, халҫхи улпутсен, пуйансен шухӑшӗпе те Марат хӑй ӗҫӗсемпе есреле тухнӑ. Вӗсен шухӑшӗпе, патшасем, каруҫсем, улпутсем, пуйансем, тӗрлӗ пуп-тавраш̆ӗсем хӑйсен ирӗклӗхне хӑварас тесе, ӗлӗкхи пек ҫухӑнсен йунне ӗҫес тесе, ыттисене хӑйсен валли ӗҫлет-терес тесе темӗн ҫухлӑ йун тӑкни, вӑй ҫитеймесен йут пат-шалӑх ҫарӗсемпе хӑйсен ҫухӑнӗсене пӗтерттерни нимӗнех те мар, ҫапла туни аван ӗҫ, Турӑ хушнӑ ӗҫ, халӑха ҫӗмӗрӗкен-нисем ырӑ ӗҫ тӑвакан ҫынсем Тура хушнине туни пулат. Ҫухӑп халӑх сывлӑш ҫаврӑйманнипе, малашне ҫав сӗлӗхсене тӑрантарса тӑма вӑйӗ ҫитейменнипе хирӗҫ тӑра пуҫласан, вӗсен аллинҫен тухса ирӗклӗ пурӑнасшӑн пулсан, вӗсем хӑйсен тӑшманӗсене хирӗҫ тӑрасҫӗ пулсан—хӑрушӑ, ӑнтан

каймалла ӗҫ, Турра хирӗҫ пынӑ ӗҫ пулса тӑрат. Ҫапла шухӑшлакан ҫынсем шӗн, ђухӑнтӑн тӑрӑшнӑ, ђухӑнтӑн пурӑннӑ Марат ырӑ ҫын мар, тискер кайӑк пек усал ҫын, тамӑкра шуйттанран хӑрушӑ ђуп—алли—есреҫӗ.

V.

Ытти хуласенђи ҫарсем пӑлханкаланнӑ. Ҫар пуҫлӑхӗсен, вырӑнӗсенђе улпутсен, пуйансен, тӑнӑ офицерсем пурте вӗсен ывӑлӗсем пулнӑ. Салтаксем—хура-халӑх ывӑлӗсем пулнӑ. Офицерсем хӑйсен салтакӗсене карулђ тӗрекӗ тӑвасшӑн пулнӑ. Вӗсем салтак укҫисене картла выљаса, кирлӗ мар хӗр арӑмсемпе вӑхӑт иртерсе пӗтернӗ. Салтаксем, ҫавна кура, кирлӗ ҫӗре хут панӑ. Анђах ӗҫсене пӑхса тухма ҫавӑн йиши офицерсенех тӑратнӑ. Салтаксем хӑйсен аслисем ҫине тӑрасси пит аван курӑнса тӑнӑ, паллах пулнӑ. 1790 ҫулта ҫӗртме уйӑхӗнђе Нанси йатлӑ хулара салтаксем хӑйсен аслисем ҫине пит те тӑнӑ. Вӗсен хушшинђе вӑрҫӑ тапранса кайаса кунран кунах кӗтсе тӑнӑ. Кунта' ҫӗртме уйӑхӗнђе 1789 ҫулта Парижрен офицерсем' ђухӑн халӑха пӑшал пеме' хушнине итлеменнипе кусарнӑ полк тӑнӑ. Офицерсем ҫав полк нађар. Тунӑ тесе ӑна йӗрентсе урӑхлатма тӑрӑшна. Офицерсем пӗтернӗ укҫисене хӑйсене пама хушнӑ, офицерсем 150.000 ливр (50000 тенке йахӑн) укҫа пама пулнӑ, анђах укҫине тытса тӑнӑ.

Тепӗр пулкӑран (ҫав Нанҫирех) салтаксен суйланӑ ҫыннисем офицерсем салатнӑ 229 пин ливр (75 пин тенкӗ ытларах) салтак укҫи пама хуша пуҫласан, офицерсем ҫиленсе ҫитнӗ, ҫав ҫынсене хӗнесе пӗтернӗ. Вӗсем ҫав ҫынсене пӑлхав тапратакан ҫын вырӑнне хунӑ. Салтаксем, офицерсем хушман пулсан та, темиҫе пуху тунӑ. Ҫав пухусене офицерсем, салтак пурӑнӑҫ йӗркисене пӗтернӗ, нимӗн вырӑнне хуман йапала ҫине пӑхнӑ пек, пӑхнӑ. Кӑшт тӑрсан салтак халхисене: офицерсем пулксен йалавӗсене илсе, пулксен хыснине вӑрласа тарма шухӑшлани пырса кӗнӗ. Ҫавна пӗлсен салтаксем пулксен хыснисене туртса илсе нӗтӗмпех хула пуҫлӑхне панӑ, йалавӗсен патне салтак ӗлӗкхинђен ытларах тӑратнӑ.

Карулђшӑн йӗрекен комендант, ҫав ӗҫе салтаксем офицерсене хирӗҫ тӑни вырӑнне хурса, Париже кирлӗ ҫӗре систернӗ.

Национальни Собрани—улпутсен хыҫӗнђен пынӑ. Вӗсем Нансире пулнӑ пек ӗҫсем ҫине пит те хӑраса пӑхса тӑнӑ, ҫавӑнпа вӗсене пӗтересшӗн тӑрӑшнӑ. Ҫӗртме уйӑхӗн

29-мӗш кунӗнҫе каруҫ Национальни Сабранире „пӑлханакан“ салтаксене ҫарма тесе, Нансийе ҫарса ҫӳрекен ҫар йама хушнӑ. Ҫав ҫарса ҫӳрекен салтаксен пуҫлӑхӗ каруҫшӑн сунакан Буилье йатлӑ йанрал пулмалла тунӑ. Собрани, улпутсем хыҫҫӑн кайса, каруҫ хушнине тумалла тунӑ, ҫинҫен „пӑлханакансене пӗр шеллемесӗр ҫармалла, пӑлхав пуҫласа йанисене, пӗтӗм халӑха мӑшкӑл тунӑшӑн, хур-тунӑшӑн, пӗтермелле, тенӗ. Вӑйсӑрланнӑ каруҫпа, каруҫшӑн тӑрӑшакан офицерсем, ытти кирлӗ-кирлӗ-марпа пӗрлешсе улпутсем халӑх тапраннине пӗтересшӗн пулнӑ.

Ҫав каҫах Марат Париш урамӗсенҫе хӑй ҫырса пиҫетленӗ „Хӑрушӑ ӗҫ“ йатла хут ҫапса тухнӑ, Ун ҫинче вӑл: Нимӗнрен хӑрамӑнскерсем! Ҫав ӗҫе тарма ҫӑрӑшӑр! „Ҫарса ҫӳрекен“ ҫара хирӗҫ тӑма тӑрӑшӑр! Астӑвар-ха, тӑвансем, сирӗн йатӑрпа ларакан ҫынсем мӗнле ҫӑнкӑ, тарӑн шӑтӑк ҫаваҫҫӗ сирӗн ура пусмалли ҫӗре, ҫав шӑтӑка вӗсем сире тӗксе йама тӑрӑшассҫӗ. Камсем-ха вӗсем, ҫав сирӗн йатӑрпа ларакансем? Есир ҫав ҫынсене пӗтересшӗн марҫӗ-и? Кама вӗсем ҫиҫе йарасшӑн? Кам йунне вӗсем тӑкасшӑн тӑрӑшассҫӗ? Сире кама пӗтерттересшӗн йараҫҫӗ-ха? Камсем ҫав салтаксем? Сирӗн тӑванӑрсем мар-и? Вӗсем айӑплӑ-и, ҫук-и? Вӗсем айӑпсӑр, вӗсене халиҫҫенех ҫийессҫӗ, халиҫҫенех вӗсене асаплантарассҫӗ! Ах, турӑҫӑм—пӳлӗхҫем! Манӑн ҫӗре ҫуралат, ман ҫун ҫунат, кӑмӑл пӑтранат ҫав ӗҫ ҫинҫен шухӑшласа пӑхсассӑн. Есир, ыйха кайнӑ тӑвансем, ыйхӑран хӑҫан та пулин вӑранӑр-и? Ҫав ӗҫе тума парӑр-и? Хӑр тӑванӑрсене пере-пере вӗлернине пӗр пӑхса ҫеҫ тӑрӑршн? Ҫав ҫар сирӗн тӑванӑрсене пӗтерме пуҫлиҫҫен вырӑнӑрсенҫен хускалмасӑр тӑрӑр-ши? Нанҫи салтакӗсем айӑпсӑр! Вӗсене хӑйсене асаплантарса пӗтерессҫӗ... Вӗсем пӗр хӑйсене асаплантарнине ҫеҫ хирӗҫ тӑнӑ! Кам айӑплӑ? Вӗсен аслисем айӑпла! тесе ҫырнӑ.

„Ҫарса ҫӳрекен“ ҫар Нанҫийе кайнӑ. Нанси урамӗсенҫе салтак йунӗ, хура-халӑх йунӗ тӑкӑннӑ. Пӗр 3000 ҫин салтак, Нанси салтакӗсен хутне кӗнӗ. Нанси ҫухӑвӗ пӗтнӗ. „Ҫаракансем“ никама та шеллемен: вӗсен ҫиллипе 400 ҫына йахӑн хӗр-арӑм, аҫа пӑҫа пӗтнӗ.

Марат ҫав йун тӑкни пирки Национални Собранире Нансийе ҫар йама хушнисене ҫӑтса йарас пек ҫинӗ, пуринҫен ытла пуйансен туррисене—Мирабопа Лафайета ҫинӗ. Марат унҫенех Мирабо каруҫпа пӗр шухӑшлине, каруҫ ӑна укҫа тӳлесе тӑнине сиснӗ. Марат Мирабона Рикветти тесе йат хунӑ—Мирабо Итали ҫынни пулнӑ, вӗсен ҫемйин хушамаҫӗ—

Риккетти пулнă. Марат ун çинçен: Нумай пулмаç, пĕр ик çул ĕлĕк Риккетти йулашки йĕмне çĕтĕк—çатăк пухакана вăхăтлăха лесçе панă-ççĕ ултă ливр укçалла (икĕ тенке йахăн), халĕ хысйине ниçта çикме те пĕлмест, тĕрлĕ хаклă йапаля ăшĕнçе пуçса выртаť, теçетке-теçетке йерĕшке ураť, вĕсене тĕрлĕ куççенĕç иле-иле параť, тесе çырнă.

Марат Мирабо çав уйăхсем хушшинçе мĕн çухлĕ укçа пĕтерниие хисеплесе, шутласа тухнă. Çуртпа çĕр илме вăл виç мĕлйуна йахăн ливр (мĕлйун тенке йахăн) пĕтернĕ. Марат ун çинçен çапла çырнă хыççăн икĕ çул кайран, каруç çуртĕнçе хутсене пăхса тухнă çух,- Марат çăмахĕсем тӳрре тухнă, каруç çăпахах та Мирабона пит пысăк укçа тӳлесе пурăннă иккен.

Марат Лафайета пит те аван сăрласа çухăн—халăха пĕлтернĕ; вăл нимĕне йурăхсăр çын хушнипе сиккелеçен пукане, цĕр каруçа пуçапма вĕренне тунката çеç пулнă, Наполеон калавă тăрăх вăл ĕçе йурăхсăр „йĕвсĕк" пулнă.

Ухмахскер, каруç хушнипе темĕскер тума пултарнă Лафайет пуйансене пит те аван пулнă, вăл вĕсене аван астуса тăнă, çаванпа улпутсем, пуйансем мухтаса пĕтерме пултарайман. Вăл Напионални гварди патне (çав çара çухан çын кĕме пултарайман, унта çара улпут, пуйан тавраш ĕпулнă) пырсан, пуйан-салтаксем ăна курсан саваннипе кăшкăрнă. Нансире çав тĕрлĕ „мухтавлă" ĕç хыççăн, Лафайет хушнипе, гварди пуху тунă. Пухура Мецари гвардийе. Нансире çав тĕрлĕ „пысăк" ĕç тунăшăн тав тунă.

Çавăн хыççăн Лафайета тав-тумалла тунă. Вĕсем: Пуху, суйланă çынсене, савнă ăслă Лафайета тав-тума хушаť. Епир Лафайета çунтан йурататпăр, вăл мĕн калавиве пĕтĕмпех туса тăрăпăр. Лафайет патшалăха ырă тăвассине, епир пурсăмăр та пĕлсе тăратпăр. Хамăр суйланă çынсене, епир, патшалăх тăшманĕсем ун çинçен тĕрлĕрен суйса çырни, пирĕн кăмăла пăтратаť; патшалăх тăшманĕсем ун çинçен, ун мухтавне пĕтерес тесе йат-йани, пире пит те çилентерет, теме хушатпăр, тесе çырнă.

Лафайет çинçен „суйса йат—йанисенçен" пĕри паллах Марат пулнă. Вăл, пуйан—салтаксем çапла çырнине пĕлсен, аван (сентябрь) уйăхĕн 14-мĕш кунĕнçе тухас „халăх тусĕ" çине Лафайет çинçен тӳррипе çырса тухма пулнă. Лафайет, ăна пĕлсен, Марат хаçаçĕ çапăнакан çурта салтаксемпе пур йенçĕн те хупарласа илнĕ, пĕтĕм çурта çăлкар! тустарнă. Çапла Лафайетăн „мухтавĕ" пит те аван сыхланса тăма пултарнă.

Революци тапраннă-ҫух Марат каруҫа хирĕҫ ытла пыман. Пыра-пыра 16-мĕш Людовика вăл вăйсăр ҫын вырăнне хунă, вăл усалах мар-тăр тенĕ. Халăха хирĕҫ карус хушни карус ĕҫĕ мар, ăна канаш парса тăракансем, ăна ӳкĕтлекенсем пулĕ тенĕ. Ҫак канаш параканнисене, ӳкĕтлекеннисене сирпĕтсен, карус вăйне кашт ҫемҫетсен, каруҫа, ҫухăн — халăха ытла хирĕҫ тăма пултарасси ҫуккипе, хăварма та йурăт пулĕ, тесе шухăшланă. Пыра-пыра карус ҫинҫен Марат тĕрлĕ шухăшланă.

Ҫапла тĕрлĕ шухăшласси утă-уйăхĕн (июн) 21-мĕш кунĕнҫен пĕтсе ларнă: 1791-мĕш ҫулта ута уйăхĕн 21-мĕш кунĕнҫе ҫĕрле карус пĕтĕм ҫемйипе Паришрен тухса тарнă. Вăл Нансире салтаксене вĕлерсе пĕтĕрнĕ Буилье йанрал патне кайса, йут патшалăхсенҫен пулăшу илсе, революцилĕ Францийе хăйне тепĕр хут пăхăнтарасшăн пулнă.

Каруҫа, ҫул ҫинҫе палласа, утă-уйăхĕн 25-мĕш кунĕнҫе хĕҫ-пăшаллă ҫухăнсем кайалла Париҫе исе тавраннă.

Утă уйăхин 27-мĕш кунĕнҫе, каруҫа кайалла кӳнине кура, Марат: Астăвăр-ха, акă каруҫра ларакан вăрă—хураха, халăха ырăлăх—сывăлăх тăвас тесе хĕрес ҫуп-тунă ҫуп-илливе, хăй халăхне сутса йама тытăннăскере, ăна пĕтерес тесе тĕрлĕ вăрă—хурăхсемпе пĕр шухăша кĕнĕскере, ҫунсăр, ҫĕресĕр есреле кайалла илсе килҫĕҫ! Ана кӳрекенсен хушшинҫе вăл пĕр намăсланмасăр, пĕр хуйхăрмасăр ларат. Ёлĕк унăн аллинҫе тарҫăра тăнă халăх ăна ылханни пĕр те пуҫне кĕмен пус. Ун вырăнҫе кам та пулин урăххи пулсан, выравĕнҫех вилĕҫҫĕ. Вăл пĕр хăй хырăмĕ ҫинҫен ҫеҫ шухăшлат, унăн пуҫне пĕр тискер кайăк шухăшĕ ҫеҫ кĕрет. Вăл салтаксен аллинҫе-ҫух пĕр ан ыраттарăр мана, теме ҫеҫ пĕлнĕ. Унăн шухăшĕ пĕр ҫийеси-ĕҫесси ҫинҫе кăна пулнă, тесе ҫырнă.

Пуйансен аллинҫе ҫар тăнă, вĕсен хыҫҫăн Национальни Собрани пынă. Карус халăх алинҫе пулсан та, пуйансем вăйлă пулнă. Ҫĕртме уйăхĕн 17-мĕш кунĕнҫе 1791 ҫулта ҫухăн халăх Паришре Марсово поле Марс хирĕ йатлă вырăва пухăннă. Вĕсем Бурбонсене карус вырăнĕнҫен кăларасшăн пулнă. (16 мĕш Людовикăн тĕп йахĕ. Бурбон хушаматлă пулнă) Анҫах пуйансем халăха хирĕҫ ҫар тăратнă, пĕтĕм Марс хирне ҫухăн вилли тултарнă.

Пуйансем революцийе пĕтере пуҫланă, хăйсен тăшманĕсене ҫисĕ йарасса ҫитнĕ. Маратăн йулташĕсенҫен нумайĕшĕ тарса пĕтнĕ. Марат хаҫаҫĕ тухакан вырăна пĕтĕмпех тӳстарса пĕтерне, хаҫата пиҫет тăвакан хĕр-арăма тĕрмене хунă.

Робеспьер вăл вăхăтра жирондистсемпе вăрçă тапратнă. Вăл: Епĕ те варçăшăн тăратăп. Анђах, вăрçас пулсан, вăрçăшăн тăракансем пире ан улталатђĕр. Епĕ вăрçăшăн тăратăп. Анђах вăрçăра çара илсе пыракансем революцишăн тăрăшакансем, пире тыткăнра тытнă йĕркене хирĕç, пирĕн тăшмана хирĕç илсе пырђăр. Вĕсем халăх хушнипе туса тăђăр. Епĕ пире тĕрлĕ ултавçăсем илсе пырасса хирĕç!.. Çав вăрçă валли пире халăхшăн тăрăшакан, каруђ патĕнђе пуранса ултавама вĕреннисене мар, ађаранпа халăх тăшманĕсене курайман йанралсем парăр. Епир патшасене, карулсене пĕтерес тенĕ вăхăтра, пире вăрçа кайма çар министăрĕ, каруђ йытти, йе каруђ таврашĕ хушиђђен тăрар-и? Пуйансене, улпутсене, патша-каруђсене хирĕç пирĕн тăшмансемех-улпутсемех илсе каймалла-и? Çук! Епир вĕсен хыççăн каймăпăр, вăрçа хамăра хамăр илсе кайăпăр, тесе çырнă.

Марат вăрçа хирĕç тăнă. Хăйĕн йуратнă „халăх тусĕ“ пирвайхи хаçађĕ çинех вăл, вăрçă революци вăйне пĕтерĕ, халăх шухăшне, хăйĕн çивăхри тăшманĕ çинђен, урăх çĕрĕ илсе кайĕ, халăха хăй ĕçне тума памĕ, каруђа вăйлăлатĕ, тесе çырнă.

Каллех Марата пусмăрла пуçланă. Çу уйăхĕн (май) 4-мĕш кунĕнђе 1792 çулта жирондистсем Законадатели Собранире Марата тытса хупасси çинђен ĕç тунă. Законодатели Собрани Марата тĕрмене лартмалла тунă. Калех йулташĕсем патĕнђе пытанса çўремелле пулнă. Нийепле типографи хуçи (хаçат, кĕнеке çапакан машшинана типографи тесçĕ) ун хаçатне çапма илмен. Вĕсен, çар çыннисем ун хаçатне шыранă ђух, машшинасем çĕмĕрт-терĕсси штраф тўлеттерсси килмен.

„Халăх тусĕ“ çурла (июль) уйăхĕнђе çеç çĕнĕрен туха пуçланă. Марат мĕшĕн революцийе хирĕç тăракансем çийеле тухни çинђен çыра пуçланă. Вăл: Революци халăха хирĕç кайрĕ, вăл халăха хирĕç пыни питĕ пысăк хуйхă. Вăл пуçланнă ђухне халăха хирĕç тăракансем пĕрлешрĕç, вĕсем кампа та пулин пĕр капаша кĕре-кĕре, хăшне хăшне укçалла тытса, унђухнех вăйлăланса çитрĕç. Сăккун кăларакан пухусен çыннисенђен нумайĕшĕ революцийе хирĕç пырасçĕ. Халĕ революци пуйансен йенне çавăрăнђĕ. Вăл, тĕрлĕ ђунсăр, ђĕресĕр суту-илў тăвакансене, хăйсен йапалисен хакĕсене темĕн тĕрлĕ хăпартса, ђухăн халăхăн йулашки йунне ĕçсе, хак тўлемесен выçлăхпа хăратса пуйтарать.

Патшалăх пурăнăçĕнђе, театăрта картинкасем улăшăнса артисĕсем ĕлĕкхийех йулнă пек, карттинкасем çеç улăшăнђĕç, ĕлĕкхи министр пулĕмĕсем, каруђ т. ы. хăйсен вы-

ранёнҫех йулҫӗҫ. Патшалӑх пурӑнӑҫӗ шӑлт ӗлӗкхийех йулҫӗ. Халӑх куҫне уҫаҫҫен ҫапла тӑрӗ. Халӑх ыйхӑран вӑрансан ҫеҫ ултавҫӑсен вӑййи пӗтӗ. Халих хӑйне улталаса пурӑнакансене пӗтерипҫен, пур те ӗлӗкхи пекех йулӗ, тет.

Мӗшӗн халӑх улталаннине шухӑшласа пӑхсан, вӑл: Ҫухӑн халӑх хӑйсене тытканра тытнӑ пуйансемпе, улпутсемпе, т. ы. кирлӗ-кирлӗ марпа вӑрҫнӑ ҫух, хӑй нумайӑшне ҫул ҫинҫе мӗн тӑнине, пӗтӗмпех йӑвантарса пӗтерет, йулашкинҫен каллех тыткӑна кӗрсе ӳкет.

Хӑй сукккӑррипе, малашне мӗн пуласса пӗлменнипе, вӗренменнипе, хӗҫ—пӑшал ҫуккипе, хӑйсене илсе пыракан сын ҫуккипе, ҫухӑн халӑх тӑшманӗсене ҫулӗ ҫинҫен пӗр йӑвантарса ҫеҫ йарать, йӑвӑнниисем тӑрасси ҫинҫен вӑл шухӑшламасть те, хӑй „ҫийеле“ тухнипе савӑнать. Анҫах хайхи йӑванса выртакансем сиксе тӑрса, вӗсен хушшипе сурӑх тирӗ тӑхӑнса кӗре-кӗре кайсҫӗ. Систермесӗр, сасартӑк ҫавӑрса илсе, ҫухӑнсене каллех пӑхӑнтарассӗ. Франци революцийе те ҫаплах пулҫӗ. Ҫухӑнсем хӑйсен хушшинҫе пӗр ырӑ сын кӑна пулҫӗ тессӗ. Вӗсемпе пӗрле пур те тӑшман йӗркисене пӗтересшӗн тӑраҫҫӗ пулӗ тесе шухӑшлассӗ. Анҫах улталасҫӗ. Кив йӗркесем ҫине пурте тӑмассӗ: вӗсене (кив йӗркесене) тӗреклентерсе: улпутсем, пуп-таврашсем, ҫын ӑ сынсем, пуйансем, вӗреннӗ-сынсем, кӗнеке тавраш ҫыракансем тӑрассӗ. Вӗсенҫен кӑм та пулин малтан халӑхпа пӗрле пулнӑ пулсан та, вӗсем халӑх хушшинҫе ытла нумай тӑмассӗ, кӑшт вӑхӑт иртсенех халӑха хирӗҫ кайассӗ, халӑха шантарса ҫитсен, вӗсен аслӑ вырӑнсене кӗрсе ларассӗ, ӗлӗкхи пекех халӑха ӗме пуҫлассӗ, вӗсем ҫумне ӗлӗкхи сӗлӗхсем сыпӑҫассӗ.

Революцийе, ӗҫлекенсем, хресҫенсем, вӗт-шак сутӑҫсем, тӗрлӗ вӗт маҫтӑрсем, пӗр сӑмахпа каласанҫ хура-халӑх тунӑ. Анҫах революци ҫӗрлӗ сынсене, ҫынлӑ сынсене ырӑлӑх турӗ. Хура-халӑха хӗн-хуртан пуҫне, хуйхӑ-суйхӑран пуҫне урӑх нимӗн пулман, тет.

Хура-халӑх ирӗклӗх илесшӗн тӑрӑшни ҫинҫен ҫырнӑ ҫух, Марат Карл Маркспа Энгельс пек шухӑшлать. Анҫах унӑн шухӑшӗсем, Карл Маркс шухӑшӗ пек, сарлаках мар. Марата ҫав йенҫен К. Маркс шухӑшӗсен пуҫламӑшӗ теме те йурать. Вӑл халӑх вӗренсе ҫитеймен вӑхӑтра, Карл Марксран малтан пӗр 50 ҫул пурӑннӑ. К. Маркс вӑхӑтӗнҫе пурӑннӑ пулсан, пур йенҫен те К. Маркс пек шухӑшланӑ пулӗ-ҫҫӗ.

Марат вӑхӑтӗнҫе пурӑннӑ сынсем пӗтӗм халӑха виҫӗ пайа уйӑрнӑ: 1) улпутсем, 2) пуп-тавращӗ, 3) ытти халӑх. Ҫав виҫҫӗмӗш пайа ӗҫлекенсем, хресҫенсем, суту-илӳ тава-

кансем (шултăрисем те, вĕттисем те) хапрăк-савăт куçисем, тĕрлĕ мастăрсем, банксем тытакансем, ытти тĕрлĕ ĕçпе пурăнакансем кĕнĕ. Марат виççĕмĕш пайĕ пĕр маррине, вăл тĕрлĕ тĕрлĕ çынран пулнине, вĕсен шухăшĕ, вĕсен кăмăлĕ пĕр маррине лайах курнă. 1792-мĕш çулта вăл:

„Францири халăх, ытти патшалăхри халăхсем пекех, темиçе пайа уйăралса тăрат. Çав пайсем пĕр пĕринҫен, пĕр хăйсен шухăшĕ-кăмăлĕпе (интерес) кăна мар, ытти йенҫен те пит уйрăш тăрассĕ. Кашни пайĕн пуйанлăхĕ, патшалăхра мĕнле вырăнта тăрасси, пĕр пĕрине пăхăнтарса тăрасси, тĕрлĕ, хăшĕ иттине хăйне пăхăнтарса пурăнат, хăшĕ тепĕррин пăтĕнҫе ҫурара тăрат. Вăл кăна мар, аҫа ҫухне аишĕ-амăшĕ ăна ӳстерни те, вĕсен йăлисем те, пĕр сăмахпа, пĕтĕм пурăнăçĕ урăхла.

„Епĕ улпутсем, пуп-тавраш сем, ҫиклă-çынсем, пуйансем, вăтамсем, йулашкинҫен ҫухăнсем, урăхла каласан, пĕр йенҫен асаплантаракансем, тепĕр йенҫен асапланаканнисем çинҫен каласшăн. Çав пайсем, ушкăнсем пĕр патшана-каруҫа пăхăнса тăрассĕ, пĕр пĕрне ĕмĕр, ĕмĕрех ҫунтан кураймассĕ. Асаплантаракансем, иттисем çине, весен валли ҫуралнă, вĕсен тирĕсене сӳмелле, вĕсен вăйĕпе мăнтăрланмалла, ҫурара тытса шухăша мĕн килнĕ çавна тутарттармалла, тесе шухăшласа пăхса тăнă. Ҫухăн халăх вĕсен пуйанлăхне уйăрасси çинҫен çеç шухăшланă.

Йулашки сăмахсем унҫухнехи ҫухăн халҫхи пек шухăшламаннине, пĕр пуйанлăха уйăрса йарасси çинҫен шухăшланине кăтартат. Халҫхи ҫухăн ĕлĕкхи ҫухăнран пит те инçе кайнă. Халҫхи ҫухăн пĕр пуйасен пуйанлăхне уйарасси çинҫен кăна шухăшламаст, вăл пĕтĕм патшалăх ĕçне хăй аллине илсе, пĕтĕм ĕçе хăй туса тăрса, ҫухăн-халăх пурăнăçне ĕмĕрлĕхе телейлĕ тăвасшăн, ĕмĕр сăлĕх ан пултăр, пур те пĕр пек, пĕр тан пулҫҫăр тесе тăрăшат.

Марат малалла: каруҫ ларнă ҫух, вăйлă ҫух, улпутсем вĕсене кăшланипе, халăхăн виççĕмĕш пайĕ пĕрлешнĕ. Пĕрлешсе вăл кив йĕркесене хирĕç тăнă. Анҫах вĕсем çĕнеймен, вĕсене хирĕç тăракансем çийеле тухнă.

„Пуйас шухăш вĕсене пайран пайа уйăрнă, ĕлĕк тăшмана пĕтерес тесе пĕрлешнĕскерсем, вĕсем каллех уйăрăлса кайнă. Бастилийана илсе кăшт çийеле тухнăскерсем, пархатăрлăх çуккипе, кашни ҫасрах пуйас тесе шухăшланипе, вĕсем тусса кайрĕç. Карттинка çыракансем, улпутсем валли тĕрлĕ илемлĕ йапала тăвакансем, сут тăвакансем, революци пирки хăйсен тупăшĕ кĕскелнине курсанах, хăйсем тунине шелле пуçларĕç, улпутсем патне кайса, вĕсене вăйлăлатрĕç,

ылтăва йуратни вĕсене ĕлĕк хăйсен мăйĕсем çинҫе ларнисемпе пĕрлештерҫĕ.

Париш сутăçĕсем (суту-илӳ тăвакансем) каруҫпа, унăн тавра пурăнакан йытăсем пе, ытти улпутсемпе çеç пурăннă. Маратăн йулашки сăмахĕсен суту-илӳ çыннисене каруҫпа ун çывăх çыннисем мĕнле хаклине кăтартассĕ.

„Халăх шанҫăкĕпе асаплантаракансем хăйсен валли пит аван ĕç тунă. Пирĕн пек, революцийĕ пĕр пустуй сăмахлани, офицерсем йăлтăр-йăлтăр çӳрени, илемлĕ йурлани вăйлăлатат, тесе шухăшлакан халăх тĕнҫере урăх çук-та. Епир сăвара карса пăхса тăнипе, пире асаплантаракансем аслă вырăнсене, саккун тăвакан пухусене кĕрсе ларҫĕç. Хамăрпа тан тăвас вырăнне, хамăра тивĕçлĕ вырăнсенҫе хамăр ларас вырăнне, вĕсене пур çĕре те кӳртсе йарса, каллех вĕсен аллинҫе йултăмăр“.

„Мĕнле кулă, намăс! Йепле есир пĕр самавта та пулин улталантăр-ха? Есир-пурсăмăр та епир пĕр тăван, тесе савăнтăр, революци праçникĕнҫе ташларăр. Йапле есир пĕр сăмахпа çеç вĕсен (асаплантаракансен) кăмăлĕсене улăштарас çуккине мантăр-ха?“, тет.

Кайалла çаврăнса пăхса, революци пуçламĕшĕнҫе аслă вырăнсенте тăнă çынсене астуса, Марат хуйхăрат: Çав пуйансем йуратнă çынсенҫен пĕрите ирĕклĕхе йуратман, пур те ăна курайман. Пур те вĕсем ирĕкрен ытларах миталсене, ҫинсене, аслă пулса ыттисене хушса пурăнассине йуратарах панă. Аслă вырăнсенҫе ларнисенҫен нумăйĕшĕ хăравçă, кăшкăрма йуратакансем, укçа йуратакансем, ыра шухăсăрскерсем, ирĕклĕхе йурăхсăрскерсем, йулташсене сутса йама хатĕрскерсем, тет.

„Халăх тусĕ“ çинҫе 1792 ç. çурла уйăхĕн 14-мĕш кунĕнҫе вăл: Франци революцийĕ тăршшĕпе тенĕ пекех кулă, енҫетрен, пĕрре ыра, вырăьлă. Бастилина илсен виç-тăват уйăх тăршшĕпех хула çыннисем, салтак тумтир тăхăнса, хăй çине йенҫен йенне пăхкаласа çеç иртернӗ, тет.

Пуринҫен ытла çав кулăшла йапала Национални Собранире. Ĕнтĕ виç çул епир патшалăхăн кĕтессисенҫен килекен çынсене куратпăр. Вĕсем Национални Собранийĕ, аслă ĕçсем тунăшăн, çĕнĕрен кăларна ыра йĕркесем пĕтĕм халăха ыйткалакана кăларнăшăн, ирĕклĕхĕн ыррисемшĕн, (тӳррĕн каласан куç çулĕнҫен пуçне нивам курман), патшалăх ҫеҫек пек саралса илемленсе кайнăшăн (ҫăнтан каласан, патшалăх пĕтнинҫен урăхх и çук) тата ытти çук ĕçсемшĕн тав тăвассĕ. Ку ĕç пуҫҫе-и-ха?, тесе çыраť.

„Халăх тусĕ“ каллех хупăннă. Авăн уйăхĕн 11-мĕш кунĕнче 1793 çулта пур касăра та хут çапса тухнă. Марат: халăхăн хула ĕçне туса тăракан управăн, Законодательни Собранирен шăршланнă çынĕсесене кăларса ывăтăс пулат, атту каллех чухăн йунĕ çырмаланса йуха пуçлĕ. Революцийе хирĕç тапранасран хăраса тăрăр! Сирĕн тăшманăрсем, вăхăт çитсен, сире шеллесе тăрас çук. Çавăнпа хăвăр та вĕсене ан шеллĕр! Есир часрах Законодательни Собранирен, хула управĕнчен, тĕрлĕ урăх вырăнсенчен, халăха хирĕç тăракансене кăларса пăрахмасан, сирĕн ирĕкĕн кунĕсем пĕтĕç! тесе çырнă.

Çавăн хыççăн кăшт тăрсан, Марата хула управне суйланă, вара Конвента суйланă. (Законодател. Собрани вырăнне Конвент тухнă, вăл саккун кăларакан пухуран та асла пулнă).

VII.

Çав вырăнсенче ĕçленĕ чух, вăл ирĕк вăхăтсенче кăна хаçат кăларма пултарнă.

Вăл вăхăтра якобинский клуб вăйлăланса кайнă. Çав клубра Марат та тăнă. Вăл клуб хура—халăхшăн тăрăшнă.

Революци Паришрен улпутсене хăваласа йанă, карулĕ патĕнче тăранса пурăнакан хурт-кăпшанкă харпăр йеппе туснă. Хулари чухăнсем вăйлăланнăçем вăйлăланса пынă.

Пуйанлăхпа Францире, Париш, вăл вăхăтра ытла иксĕ кайман, Паришрен пуйан хуласем те пулнă. Çав хуласенче улпутсĕм ниçанта ытла вăйлă пулман. Унта революцичен те, революци вăхăтĕнче те, хапрăк-савăт хуçисем, пуйан сутăçăсем пит вăйлă пулнă. Жиранда (Луара) йатлă çырма тăршшĕнчи хуласенче çапла пулнă. Хăйсенчен вĕсем атваккатсене суйласа йанă Конвентра вĕсем ытти çĕртеп килнĕ пĕр шухăшлă çынсемпе пĕр ушкăн тунă, çав ушкăна çырма йачĕпе Жирондистсем тене.

Пуйансене, революци малалла туни, кăмăлĕсене кайман. Париш чухăнĕсем Бастилиăна илни, Законодат. Собранийе часта антăратни вĕсене таксăнах хăрата пуçланă. Халăх хăй ĕçне тунă

Чухăн—халăх кив йĕркесене пĕтере пуçланă, пуйансем йуратнă министăрсене вырăнтан кăларса пăрахнă, вĕсен вырăнĕсене çĕнĕ ырă çынсем валли тасатнă. Мĕн çитмен тата халăха, мĕн кирлĕ мар çĕре вăл сысна пек пуçне чикет? Çĕнĕ йĕркесем тума тесе çын суйламан-и-вара? Хăйсен пу-

ранӑҫве тума вӗсене ирӗк панӑ-ҫке, тата мӗн кирлӗ вӗсене, мӗшӗн вӗсем ҫын суйласа йама вӗренеси ҫигмен-ха, вӗренсен вӗсене те ирӗк пулӗ, тесе шухӑшлана пуйансем.

Вӗсӗн пӑлхавне пӗтерес пулат! вӗсене кӑшт лӑплантарас пулат, хӑрисене кӑшт хӗстерес пулат, тесе шухӑшлана пуйансем.

Хайсен ҭӗре тӗпӗнҭе ларакан шухӑшӗсене ӗҫе кӳртнӗ ҭух, вӗсем пӗтӗм халӑх ӗҫне тунӑ. Париш ҭухӑнӗсем мӗн те пулин тума хушсан, вӗсем, ку ӗҫе пӗтӗм халӑх тумалла, сирӗн ӗҫӗр мар, тенӗ. Париш пӗтӗм Францин 83-мӗш пайӗ кӑна. Париш хушнине пӗтӗм Франци итлесе тӑмалла мар. Тӳре-Шарапа Конвент Париш ҭухӑнӗсэм хыҫҫӑн пымаллипе, Тӳре-Шарапа Конвент Париш ҭухӑнӗсен аллинҭ н ҭас тухасси курӑнманнипе, вӗсен ӗҫӗсене кӑшт кӗскетмелле тунӑ: ӗлӗк Паришре тунӑ ӗҫсенҭен нумайӗшне ҫав пайсен, кӗпернесен аллине йанӑ.

1791 ҫулта (июнь) уйӑхӗнҭе Эн департаменҭен (кӗперниҭен йанӑ хут ҫине: Париш сасси—мӗн пур Францин 83-мӗш пайӗн сасси, тесе ҫырнӑ. Конвент тӑваттӑмӗш кун пухӑнсан Ласурс йатлӑ шировдист: Енӗ Париш пӗтӗм Франци ӗҫне, кирлӗмар ҫынсем хушнӑ тӑрӑх туса тӑнипе хирӗҫ пыратӑп. Ӗлӗк Рим патшалӑхӗнҭе пӗтӗм ӗҫе Рим хули туса тӑнӑ пек, Париш те Франци ӗҫне тӑвасшӑн. апла тума йурамаст, Париш Францин 83-мӗш пайӗ, ӑна пӗтӗм ӗҫрен пӗр 83-мӗш пайне ҫеҫ парас пулат, тенӗ. Унпа пӗр шухӑшлисем ҫав сӑмахаем хыҫҫӑн темӗн тӗрлӗ алӑ ҫупнӑ... 1892-мӗш ҫулӑн авӑн (сентяврь) уйӑхӗн 25-мӗш кунӗнҭе пӗр широндист Конвентра: Париш хура-халӑхӗ ҫӑтӑхса кашни кун мӗн те пулин хайсене ҫеҫ аван тума хушса тӑнипе, Конвента ӗҫ тума паманнипе, йури вӗсене ҭарса тӑма тесе ҫар тӑвас, тесе ӗҫ хунӑ.

Ак ҫапла ӗҫлеме шухӑш тытнӑ пуйансем суйласа йанӑ ҫынсем—шировдистсем. Анҭах урӑхла шухӑшлана Парижри революцишӗн тӑрӑшакансем. Вӗсем Париш Франци революцийӗн ҭӗри пулса тӑнине лайӑх пӗлнӗ. Революцишӗн, пӗтӗм халӑха ырӑ тӑвассишӗн Париш вӑйне пӗтерме мар, тата ытларах ҫӗклемелле пулнӑ. Ҭӑнах та кам вара Бастилие пӗрле улпутсен кив йӗркине ҫӗмӗрсе тӑкнӑ?

Кам тарнӑ карулҭа Парише кайалла кӳрсе, вӑл тӑвас усал ӗҫсене пӗтерпӗ? Кам вара революцийе хирӗҫ тӑракан ушкӑна тупса пӗтерсе, пӗтӗм Францийе ҫитес хӑрушӑ кунсене кайалла ҫавӑрса йанӑ? Мӗн пурне ҫавна Париш халӑхӗ тунӑ! Вӑл—революци пуҫлӑхӗ, ҫав пуҫлах пулса малашне те тӑмалла.

Ҫав вăрҫă революципе революцийе хирĕҫҫин вăрҫи пулнă, революци туса хăйне нимĕнле ырăлăх туман халăхпа, халăх пушатнă ырăнсене кĕрсе ларнă пуйансен вăрҫи пулнă. Хăй шухăшне тăвас тесе, хăйне нумайрах тупăш тупас тесе, хăйсене ирĕкрех тăвас тесе, пуйансем 16-мĕш Людовика пит те пысăк усă тунă. Марат па йулташĕсем каруҫа сут тăвас тенĕ ҫĕрте, пуйансем йепле те пулин вăл ĕҫе тăсса пынă (Каруҫ вăл вăхăтра тĕрмере ларнă).

Ҫак вăрҫă широндистсемпе якобинецсен вăрҫи пулнă. Широндистсем каруҫа ҫăлайман, хăйсем айала пулса нумайĕшĕ ҫĕҫĕ айĕнҫе вилнĕ. Пуйансен вĕреннĕ ҫынĕсем, пал лах, широндистсемшĕн йĕрессĕ. Вĕсен шухăшĕпе якобинтсем ҫунсăр, ҫĕресĕр есрелсем, хăйсен аллине ирĕке 'илес тесе, хăйсен тăшманĕсен йувне пĕр шеллемесĕр тăкакан тискер кайăксем.

Марат шухăшласа тăркаламасăрах якобинсен йенне кайнă, пĕр ҫавшăн та пулин пуйансен вĕреннĕ ҫыннисем ăна нумайă силенме ҫителĕклĕ пулнă.

Паришри ҫухăнсен пурăнăҫĕ наҫартан наҫар пулнă. Хут укҫа темĕн ҫухлĕ кăларса тăнипе, кирлĕ йапаласен хакĕ калама та ҫук уссе кайнă, кашни кун хак ўссе пынă. Пуйансемшĕн тăрăшакан широндистсем, хака ҫакарма шухăш тытма мар, ăна хирĕҫ пынă. Вĕсем пуйанлăх тăрăх куланай тўлесшĕн пулман. Пуйанлăх тăрăх тўлĕмелле саккун тăрăх, пуйаннисем укҫа, йĕ урăх пуйанлăх тăрăх ытла тўлемелле. Вĕсем (жирандистсем) хунă хак тăрăх суту—илессе хирĕҫ пынă. Вĕсем ирĕксĕрлесе кивҫен укҫа йамалла тăвас тенĕ саккуна хирĕҫ пынă. Ҫав саккун тăрăх кам мĕн-ҫухлĕ пăрас тенийе иртмест, мĕлйун тенкĕлĕ ҫын ҫĕр пин тенкĕлинҫен вунă хут ытларах, ҫĕр пин тенкĕли вунă пинлинҫен вунă хут ытларах патшалăха укҫа кивҫен памалла. Ҫапла укҫа тупса хулари ҫухăнсен валли тырă илессе жирондистсем хирĕҫ пынă. Вĕсем пуйансем ҫухăн валли кăштă та пулин ырăлăх тăвасса хирĕҫ пынă.

Хăш-хăш вăхăтра ахалҫте тырăсăр аптăранă Парише тырă пыма ҫаранна. Вара ҫухăнсен пурăнăҫĕ пĕтсе ларассах ҫитнĕ. 1792-мĕш ҫулăн раштав уйăхĕнҫех Паришре тырă хахĕ калама ҫук пысăк пулнă, кăшт тăрсан хаксем тата хăпарса кайнă, ҫав хакпа та нимĕн тупмалла мар пулнă.

Ҫавăн пирки жирондистсемпе Маратăн вăрҫă тапранса каймалла пулнă. Марат ҫасрах йепле те пулин Париш халăхĕ валли тырă, ытти кирлĕ йапала кўме май тупма, хаксене усесрен ҫарма хушнă, Вăл хак мĕн пирки ўсвине шухăшласа тăма йуратман. Вăл тапранса кайнă вăрҫă темĕн

ҫухлӗ укҫа пӗтерниие пӑхман. Ҫав укҫасем вырӑнне ҫӗнӗрен ҫӗнӗ хут укҫа кӑларса пыни хаксене ӳстерниие вӑл шухӑша илмен. Вӗт лавкаҫсем, ҫӑвӑр—тӑвар пӗҫерекенсем хӑйсем йапала пысӑк хакпа илсе, хӑйсем хӑш ҫух сийен, сӑтӑр курвине вӑл ӑнланасшӑн пулман. Ҫавӑн пек пысӑк ӗҫсем ҫинҫен ҫырмасӑр, пӗҫӗк сӑлтавсене пӗтӗмпех пуйансем, суту-илӳ тӑвакансем ҫине йавантарнӑ. Анҫах нумайӗшӗ ҫав сӑлтавсенҫен ҫӑв пулнӑ Марат хушнӑ пӗк тунӑ пулсан, Париш халӑхӗн ҫурӑнӑҫне ҫӑнах та ҫӑмӑллатмалла пулнӑ.

1794 ҫ. нарс уйӑхӗн 25-мӗш кунӗнҫе Марат: Мӗн тавлашмалли, пӗр тавлашмасӑрах, пуйансем, шултӑра суту-илӳ тӑвакансем, улпутсене кирлӗ тӗрлӗ илемлӗ, хаклӑ йапаласем тӑвакансем, ҫинлӑ ҫынсем, ӗлӗкхи улпутсем, пур те вӗсем ӗлӗкхи йӗркесемшӗн тӑрӑшассӗ, теме йурат... Вӗсене ӑнлантарса пирӗн ӗҫе йурӑхлӑ тума май тупас ҫукки пе, епӗ, вӗсене пӗтӗмпех пӗтерсе пӑрахса, патшалӑха йӗркене кӳртмелле, тетӗп. Халӗ вӗсем йепле те пулин ҫухӑн халӑха пысӑк хаксемпе аптӑратса, выҫӑ вӗлерме ҫитӗрсе, хӑйсен ӑллине илме тӑрӑшассӗ.

Вӗсем аптӑратса ҫитерне халӑх нийепле те ҫав ирсӗр хура ҫӗленсене пӗтерме тытӑнаймаст, ҫавӑнпа савӑннӑ улпутсем—пуйансем суйласа йанӑ ҫыннисем ӑна курса савӑнаҫҫӗ, тата пусмӑрлама хӗт—хӗртессӗ, пӗтерсе пӑрахас вырӑнне. Ҫавна кура, йепле ӑнтан кайнӑ халӑх хӑйне тивӗҫлине хӑй ӑллине илменни шалтах ӑсран йарат. Халӑх суйланӑ ҫынсен йулашкинҫен, ахаль шавласа ирттерес вырӑнне, мӗн те пулин тума тытӑвма вӑхат ҫитнӗ ӗнтӗ.

Пӗр саккун кӑларса ларни выҫ халӑха пулӑшмаст. Епир ҫав саккунсем пире мӗн те пулин ырриие панине курман. Пире пӗр революцилӗ ӗҫлени ҫеҫ пулӑшма пултарат. Халӑха сыхӑ усрас йенӗпе тунa комитете (комитӗт общественной безопасности) ҫав ӗҫе пӑхса тухма парас пулат. Унтан пуҫне епир мӗн те пулин ырриие шухӑшласа тупас ҫук. Вӑл ытла хак ӳстерсе тӑраканиисене сута парса, патшалах ӗҫне хирӗҫ пынӑ ҫынсе сут-тунӑ пек тутӑр.

Унтан пуҫне епӗ тепӗр ытла аван май пӗлетӗп. Вӑл ӗҫе пит те ҫас тӑвӗҫҫӗ. Пуйан ҫынсен пӗрлешсе йут патшалӑхсенҫе халӑх валли тырӑ илсен-ҫҫӗҫ. Франциие исе килсе хӑйсене ларнӑ хӑкпа халӑха салатин-ҫҫӗҫ. Ӑна тума ырӑ ҫын, ырӑ кӑмӑл кирлӗ. Пирӗн ултавҫӑсен патшалӑхӗнҫе, пирӗн ҫухӑн халӑх тирне сӗвес тесе пурӑнакан патшалӑхра ырӑ кӑмӑллӑ ҫын тупайас ҫук. Анҫак ҫак йӗркесӗр пурӑнӑҫ нумайа пыма пултараймаст. Кӑшт тӑрсан пирӗн халӑх та хӑйне йепле ҫӑлассине пӗлӗ.

Капла ҫырни, Марат тыра-пулă, ытти кирлĕ йапала йепле тупмаллине, пурлăх—тĕлеш ĕҫне пĕлменнине пĕлтерет.

Вăл ҫав ĕҫе пĕлменнипе ҫаста кирлĕ марла шухăшлавă. Марат патшăлăх йĕрки йенҫен хастар пулнă, анҫах пурлăх—тĕлеш йенҫе нумайах пĕлмен.

Анҫах Марат пит аван Париш ҫухăнсен шухăшне, пурăнăҫне пĕлнĕ. Халĕ ҫырса тухна статйа 1793 ҫ. нарс уйахĕн 23-мĕш кунĕнҫе тухнă. Ҫав хаҫата урама илсе тухиҫен, выҫҫа ҫитнĕ халăх лавкасене ҫĕмĕре пуҫланă.

Марат статйи, халăха пурăнăҫне ҫăмăллатмалли мар, йнвăрлатмалли ҫул кăтартса панă. Анҫах ҫав ĕҫре Марат айăплă пулман. Халăх тырă лавкисене Марат статйине вуличен пĕр ик-виҫ сехет малтан ҫарата пуҫланă. Выҫлăх ҫав ĕҫре айăплă пулнă.

Анҫах Жирондистсем Марата, халăха лавкасене ҫаратма хĕтĕрĕртнĕшĕн сута панă. Ĕҫ Марата ҫийеле кăларнă.

Ҫавăн хыҫҫăн Жирондистсем Марата урăх статйасемпе халăха чăлхатса, вăрҫă тапратасшăн пулвăшăн сута хунă.

Ака уйăхĕн 24-мĕш кунĕнҫе Марат сута пырса тăнă. Сут айăп тупман. Марата кĕтнĕ халăх, вăл тухнине курсан, йатса халăх тулли урамсем тăрăх ҫӳренĕ.

Марата ҫапла ҫухăн халăх тав-тупи Паришри пĕтĕм пуйана ҫилентернĕ, ҫилĕнне пуйансем ниҫта кайса кĕме пĕлмен. Жирондист хаҫаҫĕсем Марата ҫисе йарес пек ҫашлата пуҫланă. Вĕсене Марата вăрă-хурах пуҫлăхĕ тесе ҫырни ҫитмен, „Халах Тусĕ" йут патшалăх укҫипе ҫапăнат, Марат йут патшалăха Францийе пăлхавсемпе ҫемҫетесшĕн сутăннă ҫын, тесе ҫырнă.

Ҫу уйăхĕнҫе 1793 ҫ. пуйансен ывăлĕсем, пуйан студентсемпе Паришре касăсем тăрăх митингсем туса ҫӳренĕ. Ҫав митингра пуринҫен ытла Марат ҫинҫен шавланă. Ҫав пуйансем, нимĕн усă тумасăр пурăнăҫ ирттерекенскерсем, йака тумланса ҫӳрекенскерсем Жирондист хаҫаҫесем ҫырнинҫен ытла каласнă. „Вăрă-хурах пуҫлăхĕ, йут патшалăха сутăнвăскер... ҫасрăх уна ҫакса вĕлермелле" тенĕ сасă кăна тăнă. Вĕсем урăх нимĕн калама пултарайман.

Вĕсем ҫу уйăхĕн 10-мĕш кунĕнҫе Марата килне тавранвă-ҫух ҫавăрса илсе патаксемпе хĕне пуҫланă, анҫах Марат тусĕсем ҫупса ҫитсе йыт кĕтĕвĕне салатнă.

Пуйансем аран-аран хăйсен курайман тăшманĕ вилнине кĕтсе ҫитнĕ. Ҫĕртме уйăхĕн 13-мĕш кунĕнҫе 1793-мĕш ҫулта Жирондистсемпе пĕр канаш пурăннă Шарлота Кордэ Марата киншалпа ҫиксе вĕлернĕ. Ухмахскер, Францийе тăшманран ҫăлатăп тесе шухăшлапă пулмалла.